

УДК 930.25(092)(477)

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

ГЛИБОКИЙ СЛІД НА АРХІВНІЙ НИВІ

(до 85-річчя від дня народження
Олени Миколаївни Базанової)

Розглядається внесок у розвиток архівної справи, зокрема, аудіовізуальної архівістики одного з колишніх керівників Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного, відомого історика і архівіста О. М. Базанової.

Ключові слова: аудіовізуальні документи; науково-методична робота; довідковий апарат.

Вже стало доброю традицією наукове студіювання біографій і спадщини українських архівістів, які самовіддано та натхненно працювали на архівній ниві. До їх когорти належить Олена Миколаївна Базанова (1925–2001) – історик-архівіст, педагог, один з фундаторів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Олена Миколаївна (так вона називала себе, тому що не любила імені Муза, яким назвали її батьки) народилася 12 лютого 1925 р. у м. Хабаровську (Росія) в родині військовослужбовця. Трирічною дівчинкою переїхала з родиною до Києва, за місцем служби батька.

Пішла до школи у 1931 р. але встигла закінчити лише 9 класів. Навчання було перервано у зв'язку з початком війни між СРСР та Німеччиною. У липні 1941 р. родина Базанових евакуювалася разом з 2-м Київським артилерійським училищем ім. М. В. Фрунзе, де працював батько, і виїхала в с. Разбойшино Саратовської області (нині – Актарський район Саратовської області Російської Федерації). Там Олена недовзі вийшла заміж.

Позначений низкою радісних і сумних подій у її особистому житті 1943 р.: вона закінчила 10-й клас, народила сина Юрія, а у листопаді на фронті, у районі м. Речиця Гомельської області (Білорусія) загинув її батько – підполковник Микола Миколайович Базанов¹.

У серпні 1944 р. Олена Миколаївна з мамою, чоловіком та сином повернулася до Києва і того ж року вступила на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. По закінченні навчання, у 1949 р., випускниця історико-архівного відділення розпочала свою трудову діяльність. Перше своє призначення на роботу

* Ємельянова Тетяна Олександрівна – заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного.

Старший науковий співробітник ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного
 О. М. Базанова виступає під час читань, присвячених пам'яті Г. С. Пшеничного.
 Ліворуч – кандидат історичних наук І. Л. Бутич.
 м. Київ, 9 лютого 1999 р.

отримала до Центрального державного історичного архіву УРСР, де працювала на посадах наукового співробітника, старшого наукового співробітника, начальника відділу секретних фондів. У травні 1953 р. була переведена на роботу до Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР і очолила відділ фотодокументів, а потім – кінодокументів. Тривалий час, віддаючи всі сили та вміння розбудові спеціалізованого архіву, що зберігає аудіовізуальні документи НАФ, працювала заступником директора з наукової частини (з лютого 1964 по липень 1978 рр.), директором архіву (з червня 1978 по липень 1984 рр.).

Незаперечний і вагомий її внесок у розвиток аудіовізуальної архівістики, бо важко знайти такий напрям у теорії та практиці архівної справи, де не була присутня або виявляла значний інтерес до проблематики О. М. Базанова.

Одним з важливих і складних завдань вона вважала комплектування архіву аудіовізуальними документами. Слід зазначити, що до середини 1970-х рр. у ЦДАКФФД УРСР існували 3 структурні підрозділи: відділ фотодокументів, відділ кінодокументів і відділ фонодокументів, на кожний з яких покладалися завдання щодо комплектування архіву відповідними документами, їх науково-технічне опрацювання, забезпечення зберігання, організації доступу до них та використання документної інформації. У цей період зусилля співробітників, керованих

О. М. Базановою фото-, а згодом кіновідділу, були спрямовані на тісну співпрацю з відомчими архівами (йдеться про розроблення єдиних вимог щодо експертизи наукової цінності аудіовізуальних документів організацій, установ та навчальних закладів). Саме цю мету переслідувала організація оглядів стану документів та архівів установ. У результаті проведення у 1971–1972 рр. комплексних перевірок всіх кіно- і телестудій та радіокомітетів УРСР за участю архівних відділів і облдержархівів було виявлено вкрай незадовільний стан зберігання кіно- і фонодокументів, підготовлених на кіностудіях, в установах телебачення та радіомовлення. За результатами перевірки ГАУ при Раді Міністрів УРСР спільно із ЦДАКФФД УРСР проведено його ґрунтовний аналіз, вироблено конкретні пропозиції щодо покращення роботи з відомчими архівами. На думку О. М. Базанової, велику роль у цій роботі на місцях слід відводити державним архівам². Нагадаємо, що з початку 1960-х років функції контролю за станом обліку і зберігання фотодокументів у відомчих архівах було передано архівним відділам облвиконкомів. Згодом, у 1971 р. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР прийняло рішення про підвищення контролю за станом кінофонодокументів в обласних телерадіокомітетах, інших установах та організацію зберігання кінофонодокументів у облдержархівах. Цілком і повністю поділяючи думку свого керівника і наставника Г. С. Пшеничного, О. М. Базанова упродовж багатьох років послідовно обстоювала принципи комплектування державних архівів кінофотофонодокументами за територіальною ознакою їх підготовки. В одній із статей, авторка розглядала проблеми комплектування державних архівів кінодокументами, підготовлених на телестудіях, і наголошувала на доцільності зберігання кінодокументів на місцях, мотивуючи це можливістю забезпечення оперативного та ефективного їх використання місцевими (регіональними) телестудіями в комплексі з текстовими документами³. Разом з тим, усвідомлюючи, що державні архіви на той час мали невеликий досвід обстеження стану обліку та зберігання кінофонодокументів на телестудіях і в радіокомітетах, а також те, що більшості з них не доводилося приймати їх на постійне зберігання, вважала за необхідне надати методичну і практичну допомогу державним архівам з боку ЦДАКФФД УРСР.

Задля цього, під її особистим контролем, було розроблено комплект нормативно-методичних документів, у вигляді низки методичних посібників, потрібної форми книг обліку й описання кіно- та фонодокументів та розроблено співробітниками ЦДАКФФД УРСР діючі інструкції Головархіву СРСР. Цей комплект було розіслано до державних архівів. Зокрема, їй належать такі огляди і методичні посібники: “Из опыта работы по экспертизе научной и практической ценности кинофотофонодокументов в ЦГАКФФД УССР” (1956), “Обзор состояния учета и сохранности фотодокументов в ведомственных фотоархивах органи-

заций, учреждений и предприятий УССР” (1958), “Про концентрацію фотодокументів у обддержархівах УРСР” (1959), “Науково-технічна обробка кінодокументів на 16 мм плівці” (1967), “Критерії відбору кінодокументів телестудій на державне зберігання” (1968). Використання згаданих методичних розробок помітно підвищило критерії відбирання документів на постійне зберігання, науково-технічне опрацювання документів. З метою полегшення експертизи цінності і відбору фонодокументів за участю О. М. Базанової у 1973 р. ЦДАКФФД УРСР розробив “Перелік звукозаписів, які підлягають передачі на постійне зберігання до державних архівів Української РСР” та “Методичні рекомендації про порядок відбору і передачі цих документів у державні архіви”.

Попередню роботу О. М. Базанової на чолі фото- і кіно-відділів було належно поціновано керівництвом. У лютому 1964 р. її призначено заступником директора з наукової частини. Очевидно, що нові завдання, поставлені перед архівом, вимагали для їх успішного виконання саме такого керівника. За її перебування на цій посаді, а з 1978 р. – на посаді директора, науково-дослідна і методична робота значно розширилися, підвищився її організаційний рівень, розширилися зв'язки архіву з іншими архівними установами. Так, у 1976–1980 рр. архів проводив дослідження з 8 тем, три з них виконувалися самостійно, в опрацюванні п'ятьох, – брав участь як співвиконавець. Основними напрямками науково-дослідної роботи були: розробка питань експертизи цінності кінофотофонодокументів та комплектування ними державних архівів, дослідження форм використання документної інформації (головна організація ВНЦДАС); перспективи приймання на постійне зберігання кінодокументів аматорських студій, методика відбору на зберігання і грошової оцінки фотодокументів особового походження (головна організація ЦДАКФФД СРСР); розробка наукових і методичних основ розвитку науково-довідкового апарату, його спадковості з науково-довідковим апаратом відомчих архівів (головна організація Головархів СРСР)⁴.

О. М. Базановій належить низка рецензій, зауважень, відгуків на проекти нормативних документів, таких як “Основные правила работы государственных архивов с кинофотофонодокументами” (1980), “Инструкция о порядке хранения учета и использования кинодокументов на киностудиях Союза ССР” (1978) та інші. Під її керівництвом ЦДАКФФД УРСР, як науково-методичний центр по роботі з аудіовізуальними документами, здійснював рецензування методичних посібників та інструкцій, розроблених державними архівами УРСР. Так у 1978 р. проведено рецензування методичних посібників з питань комплектування держархівів кінофотофонодокументами та експертизи їх цінності, підготовлених Тернопільським, Львівським та Чернівецьким облдержархівами⁵, у 1982 р. – Запорізьким, Полтавським, Черкаським і Чернівецьким облдержархівами⁶.

Зусилля О. М. Базанової, спрямовані на розширення зв'язків з іншими архівними установами задля обміну досвідом роботи з аудіовізуальними документами, зрештою втілилися в таку ефективну форму, як семінари-практикуми. Так, на базі ЦДАКФФА УРСР у 1976 та 1982 р. проведено семінар-практикум з працівниками облдержархівів, відповідальними за облік і зберігання кінофотофонодокументів⁷. У 1983 р. відбувся аналогічний куцшовий семінар-практикум у м. Львові⁸.

Завдяки організаторському хисту О. М. Базанової, її вмінню налагоджувати ефективну взаємодію працівників архіву, особистій енергійності та високій працездатності, вдалося вирішити багато практичних і методичних питань, зокрема, підняти роботу зі створення довідкового апарату до аудіовізуальних документів на новий науковий рівень. Ще у 1950-х рр. за відсутності низки вкрай потрібних у роботі нормативно-методичних документів (“Основные правила работы государственных архивов с кинофотофонодокументами” побачили світ лише у 1980 р.), вона активно узагальнювала попередній досвід архіву зі створенням і удосконаленням довідкового апарату, вивчала досвід російських колег, розробляла методичні посібники. Результатом цієї роботи стали огляди “Из опыта работы ЦГАКФФД УССР по расшифровке и составлению аннотаций на фотодокументы, поступающие на постоянное хранение в архив” (1956) и “О составлении карточек на кинодокументы для систематического, фильмового и журнального каталогов” (1964).

На початку 1960-х рр. в архіві розпочато планову каталогізацію, яка стала основним напрямом з удосконалення довідкового апарату до аудіовізуальних документів. Основним типом каталогу УРСР було визнано систематичний каталог. У період 1964–1970 рр. було складено 230 тис. карток для систематичних каталогів кіно- і фотодокументів з урахуванням збільшення вимог до наукового описування документів та уніфікації форми самої картки, проведено роботу з експертизи і перескладання старих карток фотокаталогу. Крім того, з метою інформування користувачів у регіонах, старі тематичні картки фотокаталогу систематизовано по областях і відправлено до відповідних облдержархівів⁹.

Практичні потреби використання аудіовізуальної документної інформації, особливо збільшення звернень до творчої спадщини вітчизняних кінодокументалістів, змусили шукати нові шляхи для полегшення пошуку інформації по окремому комплексу кіноджерел. З цією метою у 1983 р. в ЦДАКФФД УРСР створено режисерський каталог документальних фільмів, до якого внесено 2 тис. карток¹⁰.

В цей же час приділялася увага описам, які залежно від якості та значущості документів, вдосконалювалися або перероблялися. До 1978 р. проведено удосконалення описової документації на кінодокументи 1923–1945 рр. і на всі кінодокументи, прийняті на постійне збе-

рігання упродовж 1969–1977 рр. До кінодокументів, які не мали студійної описової документації або, якщо вона не розкривала їх змісту, в архіві складали описи зйомок (здебільшого на телесюжети), а також монтажні листи на кінофільми та кіножурнали. Найбільші труднощі виникали під час аналізу змісту кінодокументів періоду Великої Вітчизняної війни, оскільки описова документація містила надзвичайно обмежену інформацію. Тому, до такого виду кінодокументів було складено історичні довідки. Крім того, у 1964–1970 рр. співробітниками архіву проведено удосконалення описових статей у книгах обліку фотодокументів включно по 1955 р., загальна кількість яких становила 120 тис. анотацій. У результаті проведеної роботи в ЦДАКФФД УРСР було створено типово-видову структуру довідкового апарату до аудіо-візуальних документів.

Необхідно відзначити, що для підвищення інформаційної діяльності архіву, під керівництвом О. М. Базанової як відповідального редактора, було підготовлено до видання анотований каталог кінодокументів “Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)”, який побачив світ у 1969 р. До нього вміщено всі кінодокументи, що охоплюють важливий історичний відтинок часу, – період соціалістичних експериментів і утвердження радянської влади в Україні. Це було перше в Україні видання спеціального довідника, який являв собою систематизований за хронологічним принципом перелік назв і заголовків кінодокументів з короткою анотацією до кожного з них, відомостями про авторів і пошуковими даними. Досвід цієї роботи набув продовження в наступних кінокаталогах “Кинолетопись. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.” (1975) та “Кинолетопись. Украинская ССР за 60 героических лет 1917–1977” (1977).

Предметом особливий турботи О. М. Базанової було виявлення та залучення до наукового обігу кінофотодокументів. Слід згадати про її безпосередню участь у створенні видання “Історія міст і сіл Української РСР: Київська область” (1971), документального видання “Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945” (1980), вона була членом редколегії третього тому.

У пошуках нових форм оприлюднення архівних документів, О. М. Базанова брала участь у підготовці до виходу у світ альбому фотодокументів “За владу Рад! Борьба трудящихся Украины за победу Великого Жовтня і зміцнення Радянської влади (1917–1920 рр.)” (1967) і була одним з упорядників альбому “Кроки п’ятирічок” (1975). Звісна річ, поштовхом у справі публікації подібних видань були різні ювілейні та важливі, з точки зору, комуністичної ідеології дати. Зокрема, видання фотоальбому “Кроки п’ятирічок”, було підготовлено архівом спільно з Політвидавком України і присвячено XXV з’їзду КПРС. У ньо-

му вміщено 300 фотографій і кінокадрів, що відображають піввікову історію українського народу – від першої п'ятирічки до завершального етапу дев'ятої п'ятирічки¹¹.

Одночасно з підготовкою документальних видань проводилася робота з публікації добірок кінофотодокументів у періодичній пресі, насамперед, на шпальтах журналів “Наука і суспільство”, “Радянська школа”, газет “Вечірній Київ”, “Київська правда”, “Правда України” тощо. Важливе місце в оприлюдненні аудіовізуальних документів належить науково-практичному журналу “Архіви України”, завдяки якому до наукового обігу було введено чимало цінних фото- і кіноджерел, що сприяло розвитку історичної науки. Першу таку публікацію датовано 1962 р. і присвячено історії м. Севастополя у роки Великої Вітчизняної війни. Її автор – О. М. Базанова¹². Важливе місце у публікаціях, підготовлених співробітниками ЦДАКФФД УРСР, відводилося тематиці Великої Вітчизняної війни. Так, лише в рамках відзначення 30-річчя визволення України від фашистів, упродовж 1973–1974 рр. на шпальтах журналу опубліковано 175 цінних кінокадрів та фотознімків періоду війни, які зберігаються в архіві¹³.

О. М. Базанова підготувала кілька праць, у яких розглянуто методику використання аудіовізуальних джерел, зокрема у роботі засобів масової інформації¹⁴.

Проблеми комплектування архіву аудіовізуальними документами, їх облік, забезпечення збереженості, використання документної інформації порушувалися О. М. Базановою на всесоюзних та республіканських конференціях і нарадах: Всесоюзний семінар-нарада з експертизи цінності і комплектування державних архівів кінофотофонодокументами (1966), Всесоюзна нарада-семінар по роботі з кінофотофонодокументами (1973), Шоста республіканська наукова конференція істориків-архівістів (1977), “Актуальні проблеми теорії і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва” (1978), Республіканська нарада-семінар з питань обліку документів (1980), “Забезпечення фізико-хімічної збереженості архівних документів на плівкових носіях” (1984)¹⁵. Її змістовні та конструктивні виступи мали успіх і викликали неабиякий інтерес.

Окрім роботи на керівних посадах у ЦДАКФФД УРСР М. О. Базанова входила до складу редколегії науково-інформаційного бюлетеня “Архіви України” (1978–1983), була членом ЦЕПК, наукової та методичної ради ГАУ при Раді Міністрів УРСР, художньої ради Української кіностудії хронікально-документальних фільмів. Значну увагу вона приділяла вихованню кадрів, зростанню їх фахового рівня. Своїм прикладом прищеплювала молоді любов до архівної справи. Упродовж восьми років (1976–1984) читала спецкурс “Кінофотофоноархіви” студентам Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Після виходу на пенсію О. М. Базанова декілька років (1984–1988) працювала старшим науковим співробітником відділу фондів Українського державного музею Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

У 1994 р. повернулася до ЦДКФФА України і на посаді старшого наукового співробітника удосконалювала облікову документацію кінодокументів. Вона брала участь в обговоренні проекту першого в Україні термінологічного словника “Архівістика” (1998), розробці положень з обліку аудіовізуальних документів до “Основних правил роботи державних архівів України” (2004), була співукладачем “Інструкції щодо організації роботи з відеодокументами” (1999). До неї, як і в минулі часи, коли вона очолювала архів, йшли співробітники за порадою і допомогою.

Олена Миколаївна прожила довге і цікаве життя і відійшла у вічність 25 січня 2001 року.

Організаторські здібності, діловитість, високе почуття відповідальності і майстерність фахівця заслужено принесли їй авторитет одного з провідних спеціалістів архівної справи в Україні. І тепер її дослідницька та організаційна діяльність, багатий творчий доробок мають важливе наукове і практичне значення, особливо в контексті відродження й становлення національних традицій сучасного архівознавства.

¹ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Особова справа Базанової Музи Миколаївни. – С. 4.

² Базанова М. М. Питання роботи державних архівів з кінофотофонодокументами // Архіви України. – 1974. – № 2. – С. 22.

³ Базанова М. М. Комплектування державних архівів кінодокументами, які створюються на телестудіях // Архіви України. – 1971. – № 6. – С. 4.

⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 238.

⁵ Більше уваги підготовці методичних посібників // Архіви України. – 1979. – № 3. – С. 4.

⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про роботу архіву за 1982 рік. Паспорт архіву. – Оп. 1, спр. 249, арк. 30.

⁷ Там само, Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 238, арк. 7.

⁸ Там само, Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1971–1975 р.р. – Оп. 1, спр. 188, арк. 30.

⁹ Там само, П'ятирічний план роботи архіву на 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 195, арк. 18.

¹⁰ До звіту про роботу архівних установ Української РСР у 1982 р. // Архіви України. – 1983. – № 1. – С. 6.

¹¹ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп.1, спр. 262.

¹² Базанова М. М. Фотодокументи про Севастополь в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу // Науково-інф. бюл. – 1962. – № 2. – С. 96–99.

¹³ Базанова М. М., Пшеничний Г. С. Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР. // Архіви України. – 1975. – № 4. – С. 10.

¹⁴ Базанова М. М. Документи ЦДАКФФД УРСР у фільмі “Дороже за все” // Архіви України. – 1981. – № 6. – С. 13–21.

¹⁵ Базанова М. Н. Опыт работы по комплектованию ЦГАКФФД УССР кинодокументами // Материалы Всесоюзного семинара-совещания по экспертизе ценности и комплектованию государственных архивов кинофотофонодокументами. – М., 1966. – С. 122–131; *Її ж.* Из опыта работы по комплектованию государственных архивов кинодокументами телевизионных студий: Сообщ. на Всесоюз. совещании-семинаре по работе с кинофотофонодокументами (нояб. 1973 г.). – К.: ЦГАКФФД УССР, 1973. – 10 с., ДіФ № 531; *Її ж.* Образи більшовиків-ленінців – борців за встановлення радянської влади на Україні в кіно- і фотодокументах ЦДАКФФД УРСР// Шоста респ. наук. конф. істориків-архівістів. – К., 1977. – С. 138–147; *Її ж.* Використання документів ЦДАКФФД УРСР: Виступ на респ. наук.-практ. конф. “Актуальні проблеми теорії і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва”, присвяченій 60-річчю рад. арх. справи (31 лип. 1978 р.). – К.: ЦДАКФФД УРСР, 1978. – 9 с., ДіФ № 854; *Її ж.* Учет кинофотофонодокументов в ЦГАКФФД УССР: Выступление на Респ. совещании-семинаре по вопросам учета документов 27 нояб. 1980 г.) – К., 1980. – 4 с., ДіФ № 1078; *Її ж.* Выступление на научно-методическом семинаре “Обеспечение физико-химической сохранности архивных документов на пленочных носителях” (Москва, 29 мая–2 июня 1984 г.). – К.: ЦГАКФФД УССР, 1984. – 2 с., ДіФ № 1661.

Рассматривается вклад в развитие архивного дела, в частности, аудиовизуальной архивистики одного из бывших руководителей Центрального государственного кинофотофоноархива им. Г. С. Пшеничного, известного историка и архивиста Е. Н. Базановой.

Ключевые слова: аудиовизуальные документы; научно-методическая работа; справочный аппарат.

Here is considered the contribution to the development of archives, in particular, audio-visual archive work of one of the former leaders of Pshenychnyi Central State Archive of film and foto documents, the famous historian and archivist O. M. Bazanova.

Keywords: audiovisual documents; scientific and methodological work; supplement.